УДК 338.43:346.5

**О. Г. Семененко,
О. А. Горбатенко**

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД РОЗВИТКУ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розглянуті проблеми та перспективи розвитку інституційного забезпечення аграрних підприємств у контексті їх впливу на конкурентоспроможність. При цьому виявлені особливості та складники інституційного забезпечення. Як вузькі місця вказано на недостатній розвиток громадських організацій та професійних об'єднань в агросфері. Виявлено ментальні особливості населення, які впливають на організацію інститутів та конкурентоспроможність аграрного виробництва. Це дозволило обґрунтувати концептуальні засади та визначити напрями й засоби удосконалення інституційного забезпечення аграрних підприємств з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: аграрні підприємства, інституційні засади, конкурентоспроможність, забезпечення, підвищення, ментальні особливості, громадські організації.

Summary. The article studies the problems and prospects of development of institutional support for agricultural enterprises in the context of their influence on competitiveness. It identifies characteristics and components of institutional support. As a weak point there was indicated a lack of development of public organizations and professional associations in the agro-sphere. There were revealed mental features of the population which influence organization of institutes and competitiveness of agricultural production. This made it possible to justify the conceptual framework and to determine the directions and means of improving the institutional support of agricultural enterprises in order to increase their competitiveness.

Key words: agricultural enterprises, institutional framework, competitiveness, support, increase, mental features, public organizations.

DOI : 10.33783/1977-4167-2019-46-2-80-84

Постановка проблеми. Питання інституційного забезпечення мають основоположне значення для функціонування та розвитку аграрних підприємств. Саме різноманітні інститути регламентують їх діяльність, формують середовище здійснення агробізнесу, впливають на поведінку на ринку, ділову репутацію, конкурентоспроможність. При цьому динамічний розвиток аграрного виробництва, інших видів діяльності, дигіталізація та інші інновації, у т. ч. в управлінні, спричиняють та спонукають до постійного розвитку та удосконалення інституційних засад діяльності аграрних підприємств. Своєю чергою, інститути є чинниками конкурентоспроможності. Проте в такому розумінні, на відміну від спеціалізації виробництва, показників ресурсокористування, рентабельності, собівартості продукції, обсягів продаж, вони розглядаються не досить часто. Тому вказана тематика досліджень є актуальною та своєчасною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та розвитку інституційних за-

сад функціонування аграрних підприємств висвітлені у працях М. Маліка, І. Романюк, Н. Рунчевої, О. Шпикуляка. Різні аспекти забезпечення та підвищення конкурентоспроможності суб'єктів агробізнесу досліджувалися В. Грановською, М. Ігнатенком, Ю. Кириловим, Л. Мармуть. Однак їх вивчення та оцінювання у взаємозв'язку потребують подальших розробок.

Мета статті — визначити чинники формування, особливості та складників інституційного забезпечення функціонування аграрних підприємств та розроблення концептуальних засад і практичних пропозицій щодо його удосконалення стосовно впливу на підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток великих, середніх та малих аграрних підприємств як системи інституцій, які впливають на внутрішню структуру організації сільськогосподарської діяльності у процесі обміну ресурсами та результатами їх переробки, підвищення їх

© О. Г. Семененко, О. А. Горбатенко, 2019

Бібліографія ДСТУ 8302:2015:

Семененко О. Г., Горбатенко О. А. Удосконалення інституційних засад розвитку та підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2019. № 2 (46). С. 80–84.

References (APA):

Seenenko, O. H., Horbatenko, O. A. (2019). *Udoskonalennia instytutsiinykh zasad rozvytku ta pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv* [Improvement of institutional framework for development and increase of competitiveness of agricultural enterprises]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 2 (46), 80–84 (in Ukr.).

конкурентоспроможності неможливий без належного інституційного забезпечення. Для того, щоб побудувати цілісну концепцію підвищення ефективності й конкурентоспроможності аграрних підприємств, ураховуючи досвід попередніх трансформацій, потрібно оцінювати інституційні умови їх функціонування сьогодні, тобто рівень достатності інституційної забезпеченості процесу розвитку суб'єктів господарювання аграрної сфери.

Як вказують науковці, зокрема, М. Ігнатенко, Н. Рунчева, інституційне забезпечення розвитку аграрних підприємств складають владні інститути, ЗМІ, навчальні заклади, сільські громади, сільські родини та їх діяльність і процеси взаємодії і впливу на безперервне формування середовища, яке найбільшою мірою сприяло б самоорганізації аграрних суб'єктів господарювання. Вони являють собою складні комплекси функціонуючих елементів [1]. Тобто, це динамічний вплив на розвиток аграрних господарств організацій, інституцій у певному синергетичному взаємозв'язку.

Формування системи інституційного забезпечення розвитку великих аграрних підприємств передбачає упорядковану сукупність формальних і неформальних інституцій, що визначають та регулюють його територіальні, соціальні, виробничо-економічні, екологічні, нормативно-правові й організаційно-управлінські параметри. Складові інституційного середовища визначають пріоритети в рамках триєдиної системи соціально-економічних, законодавчих або політичних інституцій формального змісту та неформальних ідеологічних інституцій.

Як вказує А. Постол, правління розвитком великих аграрних підприємств в Україні представлено двома механізмами: державним та громадським. Вважаємо, що саме дисбаланс у їхніх повноваженнях і породжує низьку, а то й від'ємну якість інституцій. Недостатні повноваження механізму громадського управління є також наслідком його неформального підпорядкування першому [2].

На думку Л. Мармуль та І. Романюк, саме організована взаємодія та протидія самодостатніх елементів громадського та державного управління повинні формувати ефективне інституційно-управлінське забезпечення розвитку аграрних підприємств в умовах демократизації діяльності, ринкової конкуренції та зростаючої соціальної нерівності на селі [3]. Особлива роль при цьому має належати громадському контролю, сільським громадам як інструментам регулювання.

Громадський механізм контролю в аграрній сфері країни представлений через різноманітні об'єднання. Об'єднання аграріїв є формою залучення суб'єктів господарювання до процесу управління на всіх стадіях сільськогосподарсько-

го відтворення. Адже конкурентоспроможність та ефективність потребує в сучасних умовах формування потужного середнього класу підприємців, який має стати основою їх збереження та підвищення. Рівень розвитку громадських організацій агросфери є індикатором становлення ліберальних відносин у ній.

Згідно з оприлюдненими даними, 73,0 % аграрних підприємств не беруть участі у громадських або професійних об'єднаннях та спілках. Між тим їх задекларовано тут понад 100. Лише кожне четверте підприємство є членом ділових або професійних об'єднань (з-поміж середніх підприємств — кожне третє, серед великих — кожне друге підприємство) [4]. При цьому керівники підприємств, які не є членами об'єднань, вважають, що не отримують від членства вигоди і не бажають витратити на це час та грошові кошти. Однією з найважливіших проблем становлення аграрних відносин як ринкових є так і несформоване інституційне забезпечення прав власності на основний ресурс здійснення аграрної діяльності — землю.

Для країни характерна певна специфіка формування й збереження ефективності й конкурентоспроможності сільськогосподарської діяльності. Вона характеризується ментально-психологічними факторами, які пронизують усі її складові.

Серед них виокремлюють:

- 1) дефіцит соціальної відповідальності суб'єктів аграрних відносин;
- 2) поляризацію майнового стану, суспільних настроїв населення сільських територій;
- 3) низький рівень підприємницької та суспільної активності сільських жителів;
- 4) недовіру вітчизняного споживача до показників маркування якості продовольчої продукції;
- 5) значну індивідуалізацію суб'єктів підприємницької діяльності й відсутність інноваційного та конкурентного мотивів малих і дрібних підприємців-аграріїв через зневіру у своїх можливостях.

Метою удосконалення інституційного забезпечення ефективності й конкурентоспроможності аграрних підприємств повинно стати створення умов для становлення в Україні моделі сталого, багатофункціонального сільського господарства, яке разом з виробництвом якісного і безпечного продовольства, сировини й енергії задовольняло б інші потреби населення та надавало б суспільні послуги, спрямовані на формування якісного життєвого середовища та створення умов для зайнятості у сільській місцевості, зміцнення місцевих громад, збереження довкілля, традиційних сільських ландшафтів і біорізноманіття.

Пріоритетні завдання удосконалення інституційного забезпечення конкурентоспроможності й ефективності функціонування великих

аграрних підприємств можуть бути визначені як такі, що створюють умови для реалізації найважливіших функцій підприємництва з цією метою: новаторської, організаційної, господарської, соціальної, особистісної (табл. 1).

Розроблення заходів, орієнтованих на досягнення означених завдань, повинно будуватися на принципах дотримання засад рівноважного й збалансованого розвитку бізнес-середовища. Серед них чільне місце посідають засоби та принципи

Таблиця 1

Пріоритетні завдання удосконалення інституційного забезпечення й підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств

Реалізація функцій підприємництва	Зміст
Господарсько-організаційна	Збільшення кількості суб'єктів підприємницької діяльності, підвищення рівня ділової активності
	Поліпшення ресурсного та матеріально-технічного забезпечення суб'єктів підприємництва
	Підвищення рівня ефективності фінансово-господарської діяльності та посилення мотивації сільських жителів до підприємницької діяльності
	Активізація інтеграційних та кооперативних процесів між суб'єктами малого підприємництва аграрної сфери та іншими секторами економіки
	Зниження трансакційних витрат суб'єктів підприємницької діяльності
	Забезпечення протидії рейдерству та протиправному захопленню майна
Новаторська	Збільшення частки інноваційної продукції, виробленої підприємствами
	Розбудова інформаційно-консультативної інфраструктури
	Удосконалення структури й діяльності служби дорадництва
Соціальна	Зростання забезпеченості: школами, дитсадками, лікарнями, культурними закладами, автошляхами, Internet, телекомунікаціями
Особистісна	Збільшення доходів від підприємницької діяльності
	Особистісне зростання мешканців сільських територій
	Збільшення привабливості сільського способу життя

соціальної відповідальності. Зокрема, ідеться про добровільність; інтегрованість у бізнес-процеси та бізнес-стратегії; системність; користь для всіх заінтересованих сторін: працівників, споживачів, акціонерів, громади тощо, а також для підприємства; забезпечення внесків у вирішення екологічних, соціальних та інших проблем сталого розвитку [5].

Основними принципами повинні бути прозорість і відкритість будь-яких господарських, організаційних чи управлінських процедур; від-

мова від підтримки діяльності конкретних підприємств чи груп підприємств; усунення будь-якої суб'єктивності щодо реагування влади на діяльність окремого суб'єкта підприємницької діяльності; підтримка саморегульованості і конкурентності у ринковому середовищі (табл. 2).

Основні напрями реалізації завдань інституційного забезпечення ефективності й конкурентоспроможності аграрних підприємств наведено в узагальненому вигляді на рис. 1.

Таблиця 2

Основні принципи удосконалення інституційного забезпечення й підвищення конкурентоспроможності великих аграрних підприємств

Принципи	Зміст
Опосередкованість впливу регуляторного рішення	Відмова від прямого впливу та підтримки діяльності конкретних підприємств чи груп підприємств
Врахування ефекту масштабу дії регуляторного рішення	Врахування економічної віддачі не від конкретно обраного підприємства, а від масиву споріднених підприємств
Безособовість функціонування органів державної влади	Усунення будь-якої суб'єктивної вибірковості щодо реагування органами державної влади на ринкову ситуацію чи діяльність окремого суб'єкта підприємницької діяльності
Саморегульованість у ринковому середовищі	Будь-який механізм регулювання не повинен вимагати додаткових регуляторних актів прямого впливу
Прозорість і відкритість процедур	Запропоновані дії мають бути вичерпно деталізовані і публічно встановлені регулятором
Конкурентність заходів стимулювання	Попередження нецінової конкуренції та захист прав споживачів

Рис. 1. Напрями реалізації завдань інституційного забезпечення й підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств

Як показує аналіз змісту відображених на рис. 1 напрямів, вони виконують переважно стимулюючі для розвитку агробізнесу функції. Це вказує на впровадження демократичних засад інституціоналізму в агросферу.

Висновки. Удосконалення інституційного забезпечення аграрних підприємств через посилення його складових дозволить досягти позитивного соціально-економічного й екологічного ефектів. Вони можуть бути виражені у створенні організаційно-економічних умов для ефективного соціально спрямованого розвитку аграрних підприємств; забезпеченні підвищення конкурентоспроможності; раціональному використанні природних і трудових ресурсів; формуванні людського капіталу на селі; підтримці сільських громад. Ідеться також про стимулювання розвитку малих і середніх аграрних товаровиробників, дорадництво, розвиток сільських територій, забезпечення доступності інвестиційних ресурсів, удосконалення форм і методів державної підтримки через інструменти її прозорості, прогнозованості та системності.

Література

1. Ihnatenko M., Antoshkin V., Krukovska O., Malyshko V., Marmul L. Social investments as the highest manifestation of implementation of social responsibility of the companies of agribusiness. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. 2019. Vol. 8. Iss. 3. C. 7124–7132.

2. Постол А. А. Развитие больших аграрных предприятий: механизмы та инструментарий : монография. Харьков : Смугаста типография, 2018. 348 с.

3. Мармуль Л. О., Романюк І. А. Рынok праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання. Херсон : Айлант, 2015. 266 с.

4. Романюк І. А. Особливості відтворювального процесу в аграрному секторі. *Агросвіт*. 2016. № 11. С. 12–15.

5. Ігнатенко М. М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки : монографія. Херсон : Айлант, 2015. 470 с.

References

1. Ihnatenko M., Antoshkin V., Krukovska O., Malyshko V., Marmul L. Social investments as the highest manifestation of implementation of social responsibility of the companies of agribusiness. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. 2019. Vol. 8. Iss. 3. C. 7124–7132.

2. Postol, A. A. (2018). *Rozvitok velikih agrarnih pidpriemstv: mehanizmi ta instrumentarij*. [Evelopment of large agrarian pidpriemstv: mechanisms of this instrument]. Harkiv, Smugasta tipografiya Publ. (in Ukr.).

3. Marmul, L. O. & Romanyuk, I. A. (2015). *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia silskykh terytorii: teoriia i praktyka rehuliuвання* [Labor market and rural population employment: the theory and practice of regulation]. Kherson, Aylant Publ. (in Ukr.).

4. Romanyuk, I. A. (2016). *Osoblyvosti vidtvori-valnoho protsesu v ahrarnomu sektori* [Features of the reproduction process in the agrarian sector]. *Ahrosvit*, 11, 12–15 (in Ukr.).

5. Ihnatenko, M. M. (2015). *Stratehiia mekhanizmy*

upravlinnia rozvytkom sotsialnoi vidpovidalnosti subiektiv hospodariuvannia ahrarnoi sfery ekonomiky [Strategies and mechanisms for managing the development of social responsibility of economic entities of the agrarian sector of the economy]. Kherson, Aylant (in Ukr.).